

UN SIGILIU ROMANO-BIZANTIN DESCOPERIT LA NUFĂRU, JUD. TULCEA*

EUGEN PARASCHIV-GRIGORE**, DANIEL ENE***

Rezumat: Autorii prezintă un sigiliu descoperit la Nufăru, jud. Tulcea, în urma cercetărilor arheologice efectuate în campania 2013, în zona curtinei nordice a cetății bizantine din intravilanul localității. Sigiliul poate fi datat în secolele VI–VII, fiind încă un argument în favoarea unei locuiri aparținând epocii romano-bizantine, documentate într-un sit arheologic cunoscut în special pentru vestigiile sale încadrabile perioadei medio-bizantine.

Cuvinte-cheie: Nufăru, sigiliu, Ioannes, Fecioara Maria, epoca romano-bizantină.

Cercetările arheologice desfășurate în localitatea Nufăru, jud. Tulcea¹, în punctul *Trecere bac*², au prilejuit descoperirea, în campania 2013³, în zona accesului din și spre fortificația bizantină, practicat în zidul de incintă nordic, a unui sigiliu de plumb (fig. 1)⁴.

Ioannes. Comandant (ταξ(ί)αρχής) ?

Sigiliu monetiform; bine păstrat; cu urme de oxidare pe avers și revers de culoare roșie; canalul pentru șnur pe direcția N-S. Presare. Dm = 12 mm, dc = 10,5 mm, gr = 2 mm, g = 4,35 g⁵. Legendă în limba greacă.

Avers: imagine și legendă. Într-un cerc perlat, bustul Maicii Domnului, nimbant, cu văl, *chlamys* și *maphorion*, purtând la piept un medalion cu Iisus copil

---

* Deoarece împrejurările și timpul nu au permis ca această contribuție să fie găzduită în paginile volumului închinat domnului profesor Alexandru Barnea (A. Panaite, R. Cârjan, C. Căpiță (eds.), *Moesica et Christiana, Studies in Honour of Professor Alexandru Barnea*, Brăila, 2016), autorii folosesc acest prilej pentru a i-o dedica.

** Muzeul Național de Istorie a României, București; e-mail: para_eugen@yahoo.com.

*** Membru, în perioada 2007–2014, al colectivului pentru cercetarea sitului arheologic de la Nufăru.

¹ Pentru informații privind cetatea bizantină de la Nufăru, ridicată *a fundamentis*, spre sfârșitul secolului al X-lea, vezi Damian *et alii* 2012, cu bibliografia anterioară.

² Pentru cercetarea arheologică desfășurată în punctul *Trecere bac*, vezi Damian *et alii* 2012, p. 179–180, 182–183, 189, 192; Damian *et alii* 2014, cu bibliografia anterioară.

³ Damian *et alii* 2014, p. 98.

⁴ Autorii mulțumesc doamnei Oana Damian, responsabilul științific al șantierului arheologic Nufăru, pentru amabilitatea de a le fi pus la dispoziție această piesă.

⁵ Dm = diametrul modulului; dc = diametrul canalului; gr = grosime, g = greutate.

(imaginea este foarte deteriorată, însă se observă existența a două personaje)⁶. Imaginea este ușor descentrată în sus. Partea superioară a imaginii a fost afectată în momentul ruperii sigiliului de pe documentul pe care îl autentifica. Pe margine, o legendă metrică, de o parte și de alta a imaginii din care, din păcate, nu se păstrează nicio literă, dar care poate fi reconstituită.

•• | ••
[M(ήτε)ρ] | [Θ(εο)ῦ]
Μήτερ | Θεοῦ
Maica Domnului

Revers: legendă. Într-un cerc perlat, o legendă imprimată în relief, cu litere bine conturate. Legenda începe cu o cruce cu brațe egale, foarte bine conturată. Metrică pe trei rânduri.

† Ιω | ANN• | TA•
† Ιω | ann[οῦ] | τα[ζ](ιάρχης)
† Ιωannoῦ ταζιάρχης
† Ioannes comandant?

Datare: secolele VI–VII.

Sigiliul descoperit la Nufăru aparține unui personaj cunoscut în epocă. Acest lucru este dovedit de faptul că legenda de pe revers ascunde numele emitentului și, cel mai probabil, funcția deținută de acesta. Prin urmare, emitentul trebuie să fi fost un personaj cunoscut în zona dobrogeană, nu numai pentru că acela care primea documentul ar fi știut de la cine provine. Sau, foarte probabil, în documentul sigilat era dezvăluită și identitatea emitentului.

Realizarea sigiliului este una de calitate. Imaginea de pe avers, deși deteriorată actualmente, a fost atent lucrată, cu elemente de detaliu foarte bine reprezentate (nimb, *chlamys* și *maphorion*). Reversul ascunde o legendă imprimată cu litere în relief, bine conturate și lucrate îngrijit. Rândul al treilea al legendei de pe revers este format din trei litere, dintre care doar primele două sunt observabile (TA), cea de-a treia literă fiind ștearsă. Aceste trei litere pot ascunde ori numele de familie al emitentului, ori demnitatea acestuia. Cel mai probabil, cea de-a treia literă este Z (ζ), ceea ce poate sugera titulatura emitentului (ταζιάρχης – comandant).

⁶ Sigilii cu reprezentarea Maicii Domnului au mai fost descoperite pe teritoriul dobrogean. Pentru mai multe informații, vezi: Knechtel 1915, nr. 21–22; Papahagi 1931, nr. 4–6, 8; Bănescu 1938, nr. 8; Barnea 1956, nr. 1; Barnea 1966, nr. 18; Barnea 1967, nr. 2; Barnea 1975, nr. 3; Barnea 1982a, nr. 6, 9; Barnea 1982b, nr. 3–5, 8–9; Barnea 1983, nr. 5; Iordanov 1983, nr. 18; Barnea 1984, nr. 22–24, 27, 35–36, 38–40, 42, 48; Barnea 1985a, nr. 7–8; Barnea 1985b, nr. 4; Iordanov 1985, nr. 3, 19; Iordanov 1988, nr. 7, 14; Barnea 1990, nr. 13, 15; Iordanov 1992, nr. 2, 14–17, 19; Barnea 1995, nr. 12, 20; Diaconu 1994–1995, p. 449–452; Barnea 1997b, nr. 10–11; Barnea 2001, nr. 5; Chiriac 2002, nr. 1.

Fig. 1. Sigiliul lui Ioannes, descoperit la Nufăru;
a. avers; b. revers.

Sigiliul poate fi datat între sfârșitul secolului al VI-lea și începutul secolului al VII-lea, pornind de la faptul că reprezentarea Maicii Domnului de pe avers este asemănătoare celei de pe multe sigilii descoperite în Dobrogea, încadrate în această perioadă. De amintit în acest sens sunt sigiliile provenite de la Tomis⁷, Noviodunum⁸, Durostorum⁹ sau din alte localități din Dobrogea¹⁰.

Un element important pentru încadrarea cronologică a acestui sigiliu este și legenda aversului, bustul Fecioarei Maria. Reprezentarea acesteia pe sigiliile

⁷ Knechtel 1915, nr. 15, 17–20, 22; Barnea 1984, nr. 21–23, 25–26, 28–33, 35–42, 45, 48; Barnea 1997a, nr. 3.

⁸ Barnea 1975, nr. 3–4; Barnea 1996, nr. 6.

⁹ Barnea 1966, nr. 4.

¹⁰ Barnea 1996, nr. 4–5; Barnea 1997a, nr. 7.

romano-bizantine începe să fie folosită după sfârșitul secolului al V-lea, când cultul Fecioarei Maria se răspândește în întreaga lume creștină. La cel de-al treilea Sinod Ecumenic de la Efes, din anul 431, se pun bazele cultului Fecioarei Maria. Aici se discută despre erezia patriarhului Nestorius. O dezbatere aprinsă are loc la acest sinod între patriarhii Nestorius și Cirilus. Primul susținea faptul că Maria L-a născut pe Iisus, Fiul omului, nu și pe Hristos, Fiul lui Dumnezeu, în timp ce al doilea susținea că Maria este născătoare de Dumnezeu – *theotokos*. Tabăra patriarhului Nestorius este învinsă și biserica acceptă titlul de *theotokos* – născătoare de Dumnezeu – atribuit Fecioarei Maria, titlu foarte des întâlnit pe sigiliile cu reprezentările acesteia. Sinodul ținut în anul 451 la Calcedon întărește poziția susținută la Sinodul de la Efes și titulatura Fecioarei Maria, de născătoare de Dumnezeu – *theotokos*, începe să se răspândească în toată lumea creștină¹¹.

Dimensiunile sigiliului conduc, de asemenea, către datarea acestuia în perioada romano-bizantină. În general, sigiliile acestei epoci sunt de dimensiuni variabile, cele datând din perioada medio-bizantină fiind de mari dimensiuni și cu legende mult mai elaborate.

De remarcat și un alt sigiliu descoperit la Nufăru, cu dimensiuni asemănătoare, datat la sfârșitul secolului al VII-lea, mai precis în anii 696–697, ce prezintă pe avers o imagine a Maicii Domnului, sigiliu ce a aparținut unui ex-consul cu numele de Kyriakos¹².

Numele de Ioannes era foarte răspândit în secolele VI–VII, fiind cunoscuți mai mulți funcționari bizantini cu acest nume.

Printre ei, amintim un anume Ioannes, *apo-hypatos* (ex-consul¹³), al cărui sigiliu a fost descoperit la Tomis și care prezintă pe avers o monogramă ce ascunde numele emitentului, iar pe revers o altă monogramă, cu demnitatea acestuia¹⁴.

Un alt Ioannes, de această dată cu titulatura de *chartularios*, îl întâlnim pe un sigiliu descoperit tot la Tomis (de dimensiuni mai mari față de cel prezentat în acest articol)¹⁵. Sigiliul acesta este, însă, un sigiliu mai timpuriu (probabil emis la începutul secolului al VI-lea sau chiar la sfârșitul secolului al V-lea, datorită faptului că legendele de pe cele două fețe ale piesei sunt scrise bilingv, în greacă – numele emitentului și în latină – funcția acestuia). Sigiliile bilingve sunt în număr restrâns și au circulat o perioadă scurtă de timp.

Un sigiliu cu avers asemănător (bust al Fecioarei Maria) a fost descoperit tot la Tomis și are pe revers o monogramă ce ascunde numele emitentului (Ioannes)¹⁶.

De la Tomis provin alte trei sigilii emise de persoane ce purtau numele de

---

¹¹ Durant 1950, p. 745–746.

¹² Barnea 2001, nr. 5.

¹³ Pentru mai multe informații, vezi Zacos, Veglery 1972, tip 235–236 (pl. 235); tip 237 și 239 (pl. 230); Barnea 1995, nr. 4; Barnea 1997b, nr. 6.

¹⁴ Barnea 1984, nr. 8.

¹⁵ Barnea 1987, nr. 2.

¹⁶ Barnea 1984, nr. 29.

Ioannes. Aceste trei sigilii sunt diferite unele față de celelalte¹⁷. Un prim sigiliu prezintă atât pe avers, cât și pe revers monograme ce ascund numele și funcția emitentului¹⁸. Al doilea sigiliu conține pe avers o imagine a Fecioarei Maria, cu nimb, purtând la piept un medalion cu Iisus copil, iar pe revers o monogramă cu numele emitentului¹⁹. Cel de-al treilea sigiliu este un unicat prin faptul că prezintă pe avers o imagine a lui Hristos și pe revers monograma emitentului²⁰.

Un sigiliu emis de un anume Ioannes a fost descoperit în nordul Dobrogei, la Noviodunum, și prezintă, pe ambele fețe, două monograme cu numele emitentului și o incantație către Fecioara Maria (Θεοτόκε βοήθει Ἰωάννη – „Născătoare de Dumnezeu, ajută lui Ioannes”²¹).

De pe teritoriul dobrogean, dar fără ca locul descoperirii să poată fi precizat, provin încă trei sigilii emise de personaje cu numele Ioannes²². Aceste trei sigilii ascund pe revers, sub forma unor monograme cruciforme, numele emitentului, iar pe avers prezintă imagini aparținând lui Hristos²³ sau unor sfinți²⁴.

După cum se poate vedea din prezentarea de mai sus, toate sigiliile descoperite până la momentul de față în Dobrogea, ce au ca emitent personaje cu numele de Ioannes, sunt unicate.

Nici sigiliul de la Nufăru nu face excepție. Unicitatea acestei piese este dată de legenda numelui emitentului, scrisă pe două rânduri și nu sub forma unei monograme, cum se observă pe celelalte piese.

Acest sigiliu, al doilea descoperit la Nufăru și datat în perioada secolelor VI–VII²⁵, reprezintă încă o confirmare a existenței, în acest sit arheologic cunoscut mai ales pentru vestigiile din primele secole ale mileniului II, a unei locuiri (chiar dacă nu de mari dimensiuni) din epoca romano-bizantină, ilustrate printr-un nivel, bine definit din punct de vedere stratigrafic, prezent numai în capătul nordic al promontoriului (în zona *Piatră*/km 104, cu extensii pe proprietățile I. Butuza și V. Dumitrescu)²⁶, adăpostind construcții cu ziduri de piatră, complexe de locuire și materiale arheologice (ceramică, materiale de construcție și monede)²⁷.

Deși piesa sfragistică discutată nu beneficiază de un context arheologic clar,

¹⁷ Knechtel 1915, nr. 11; Barnea 1992, nr. 19–20.

¹⁸ Knechtel 1915, nr. 11.

¹⁹ Barnea 1992, nr. 19.

²⁰ Barnea 1992, nr. 20.

²¹ Barnea 1995, nr. 8.

²² Barnea 1969, nr. 19–20; Barnea 1997b, nr. 6.

²³ Barnea 1997b, nr. 6.

²⁴ Barnea 1969, nr. 19–20.

²⁵ Barnea 2001, p. 107–108, nr. 5.

²⁶ Pentru informații privind descoperiri din epoca romană și romano-bizantină de la Nufăru, vezi Mănușu-Adameșteanu *et alii* 2007, în special p. 377, cu bibliografia anterioară; Damian *et alii* 2012, p. 181, 188, 193, cu bibliografia anterioară.

²⁷ Reținem descoperirea a două monede, emise în vremea domniei lui Heraclius (610/611 și 613/614 – Mănușu-Adameșteanu *et alii* 2007, p. 378–379, 382, notele 23 și 32), ultima, antrenată în depuneri ulterioare, fiind găsită în anul 1993, pe proprietatea V. Dumitrescu (situată la sud de punctul *Trecere bac* și la est de punctul *Piatră*).

fiind identificată într-o depunere de materiale rulate descoperită în apropiere de accesul din cetate spre zona instalației portuare bizantine, prezența sa în punctul *Trecere bac* nu este una întâmplătoare, având în vedere apropierea de partea cea mai înaltă și mai avansată spre Dunăre a promontoriului stâncos de pe malul drept al brațului Sf. Gheorghe, pe care se desfășoară așezările din diverse epoci, cunoscută drept punctul *Piatră/km 104*. Sigiliul lui Ioannes putea proveni, așadar, din spațiul cu cea mai mare concentrare de vestigii romano-bizantine cercetat la Nufăru, din punctul *Piatră*, fiind antrenat de aluviunile alunecate pe stâncă până în dreptul accesului databil în epoca medio-bizantină, situat la o altitudine mai mică, din punctul *Trecere bac*.

BIBLIOGRAFIE

- Barnea 1956 I. Barnea, *Sigiliul unui ierarh al Rosiei în așezarea de la Garvăn*, SCIV 7, 1–2, 1956, p. 189–197.
- Barnea 1966 I. Barnea, *Noi sigilii bizantine de la Dunărea de Jos*, SCIV 17, 2, 1966, p. 277–297.
- Barnea 1967 I. Barnea, *Prelucrarea metalelor*, în Gh. Ștefan, I. Barnea, M. Comșa, E. Comșa, *Dinogetia. I. Așezarea feudală timpurie de la Bisericiuța-Garvăn*, București, 1967, p. 69–80.
- Barnea 1969 I. Barnea, *Plombs byzantins de la collection Michel C. Soutzo*, RÉSEE 7, 1, 1969, p. 21–33.
- Barnea 1975 I. Barnea, *Sigilii bizantine de la Noviodunum (II)*, SCN 6, 1975, p. 159–162.
- Barnea 1982a I. Barnea, *Sigilii bizantine de la Durostorum–Dorostolon*, Pontica 15, 1982, p. 201–211.
- Barnea 1982b I. Barnea, *Sigilii bizantine din colecția Muzeului Național de Istorie*, CN 4, 1982, p. 169–176.
- Barnea 1983 I. Barnea, *Sigilii bizantine inedite din Dobrogea*, Pontica 16, 1983, p. 263–272.
- Barnea 1984 I. Barnea, *Sigilii bizantine din colecția Muzeului de Istorie al Republicii Socialiste România*, SCN 8, 1984, p. 95–104.
- Barnea 1985a I. Barnea, *Sigilii bizantine inedite din Dobrogea (II)*, Pontica 18, 1985, p. 235–248.
- Barnea 1985b I. Barnea, *Sceaux byzantins du nord de la Dobrouja*, RÉSEE 23, 1, 1985, p. 29–35.
- Barnea 1987 I. Barnea, *Sceaux byzantins de Dobroudja*, SBS 1, 1987, p. 77–88.
- Barnea 1990 I. Barnea, *Sigilii bizantine inedite din Dobrogea (III)*, Pontica 23, 1990, p. 315–334.
- Barnea 1992 Barnea, *Unedierte byzantinische Bleisiegel aus Tomis–Constanța*, Pontica 25, 1992, p. 281–296.
- Barnea 1995 I. Barnea, *Sceaux byzantins inédits de Dobroudja*, SBS 4, 1995, p. 97–100.
- Barnea 1996 I. Barnea, *Sigilii bizantine din Dobrogea*, SCIVA 47, 2, 1996, p. 215–220.
- Barnea 1997a I. Barnea, *Sceaux byzantins inédits de Dobroudja*, ÉBpB 3, 1997, p. 93–98.
- Barnea 1997b I. Barnea, *Sigilii bizantine din colecția Muzeului Național de*

- Barnea 2001 I. Barnea, *Sigilii bizantine din nordul Dobrogei*, în *Simpozionul de Numismatică, dedicat împlinirii a patru secole de la prima unire a românilor sub Mihai Voievod Viteazul, Chișinău, 20–30 mai 2000. Comunicări, studii și note*, București, 2001, p. 103–108.
- Bănescu 1938 N. Bănescu, *O colecție de sigilii bizantine inedite*, AARMSI III, 20, 5, 1938, p. 115–126.
- Chiriac 2002 C. Chiriac, *Două sigilii bizantine inedite de la Noviodunum (Isaccea, jud. Tulcea)*, ArhMold 25, 2002 (2004), p. 271–273.
- Damian *et alii* 2012 O. Damian, M. Vasile, A. Samson, D. Ene, A. Stănică, *Cercetări arheologice preventive la Nufăru, jud. Tulcea (II)*, MCA S.N. 8, 2012, p. 177–208.
- Damian *et alii* 2014 O. Damian, M. Vasile, D. Ene, A. Stănică, G. Vasile, M. Mărgineanu-Cârstoiu, V. Apostol, Ș. Bîlici, *Nufăru, jud. Tulcea*, în CCA, campania 2013, Oradea, 2014, p. 97–98, nr. 59.
- Diaconu 1994–1995 P. Diaconu, *Points de vue sur l'organisation ecclésiastique au Bas-Danube (X^e–XIe siècles)*, Dacia N.S. 38–39, 1994–1995, p. 449–452.
- Durant 1950 W. Durant, *The Age of Faith*, New York, 1950.
- Iordanov 1983 I. Iordanov, *Neizdadeni vizantiiski olovni peceati ot Silistra (I)*, Izvestija Varna 19 (34), 1983, p. 97–110.
- Iordanov 1985 I. Iordanov, *Neizdadeni vizantiiski olovni peceati ot Silistra (II)*, Izvestija Varna 21 (36), 1985, p. 98–107.
- Iordanov 1988 I. Iordanov, *Neizdadeni Vizantiiski olovni peceati ot Silistra (III)*, Izvestija Varna 24 (39), 1988, p. 88–103.
- Iordanov 1992 I. Iordanov, *Neizdadeni Vizantiiski olovni peceati ot Silistra (IV)*, Izvestija Varna 28 (43), 1992, p. 229–245.
- Knechtel 1915 W. Knechtel, *Plumburi bizantine*, BSNR 12, 24, 1915, p. 80–97.
- Mănucu-Adameșteanu *et alii* 2007 Gh. Mănucu-Adameșteanu, O. Damian, D. Moisil, M. Iacob, E. Petac, *Descoperiri romane și romano-bizantine la Nufăru*, Peuce S.N. 3–4, 2007, p. 375–398.
- Papahagi 1931 P. Papahagi, *Sceaux de plomb byzantins inédits trouvés à Silistrie*, RHSEE 8, 10–12, 1931, p. 299–311.
- Zacos, Veglery 1972 G. Zacos, A. Veglery, *Byzantine Lead Seals*, I, Basel, 1972.

A ROMAN-BYZANTINE SEAL DISCOVERED AT NUFĂRU, TULCEA COUNTY

ABSTRACT

The authors present a seal discovered at Nufăru, Tulcea county, from the archaeological research carried out into the northern part of the Byzantine fortification. The seal may be dated to the 6th–7th century A.D.

Keywords: Nufăru, seal, Ioannes, Virgin Mary, Roman-Byzantine Age.

LIST OF CAPTIONS

Fig. 1. Seal of Ioannes, discovered at Nufăru.